

Historija starih prevoda Biblije.

(Nastavak*)

Napisao nadrabim **Dr. Mavro Niedermann**, Veliki-Bečkerek.

Ove redove posvećujem jevrejskoj veroispovednoj opštini u Vel. Bečkereku kao uspomenu mog desetgodišnjeg tamošnjeg delovanja, 25. august 1928.

II. Vulgata.

Targum i Septuaginta, biblijski prevodi na aramskom i grčkom jeziku, bili su pozvani da udovolje unutaršnjim kulturnim potrebama Jevrejstva. Tome nasuprot nastao je latinski prevod Biblije, t. zv. Vulgata izvan okvira jevrejske povesti. Ako se ipak ovde bavimo s ovim kulturnim aktom, koji leži tako udaljen od Jevrejstva, uzrok je tome, što se i postanak Vulgate ima da zahvali delotvornoj pomoći jevrejskih učenjaka. Poznato nam je iz historije, da je silni Rim pretopio u sebe sve podjarmljene narode ne samo u političkom, već i u kulturnom pogledu. Latinski se jezik proširio sve dotle, dokle su dosegla krila rimskog orla. Jedan je jedini narod bio, koji je politički doduše podlegao rimskim legijama, ali u kulturnom pogledu ostao netaknut: a to je bio jevrejski narod.

Ta je činjenica tim više za čuđenje, što je posle god. 70., u stolicima koja slede razorenju drugog hrama, jevrejski narod bio razasut po celoj rimskoj imperiji, te je falila ta kompaktna jedinica, koja omogućuje, da jedan pobeđen narod sačuva svoj stari jezik, svoju kulturu, običaje i verske tradicije. Ali Jevrejstvo je nasuprot tome, što je razorenjem svoje zemlje i hrama izgubilo svoj politički i religiozni centar, ipak sačuvalo svoju kulturu, sa instinktivnom snagom jednog naroda, koji hoće da živi. Dva su faktora sudelovala pri tome: s jedne strane porast autoriteta rabinizma, a s druge strane jedan psihološki faktor, a to je neodoljiva mržnja prema osvajalačkom Rimu. Pobeđena Judea nije zaboravila, — jer nije mogla da zaboravi —, okrutni postupak Rimljana. Novi je Rim preuzeo taj mačuhinski postupok prema jevrejskom narodu od poganskog Rima; dapače, dok je za vreme poganskih Rimljana samo čef pojedinih cezara ili prokuratora doveo u

*) Prvi deo (Targum i Septuaginta) vidi Jevrejski Almanah III. god. str. 75.

opasnost versko-kulturnu nezavisnost Jevreja i dok je poganski Rim u glavnome na kulturnom polju bio indiferentan prema Jevrejima isto kao što i prema ostalim pobedenim narodima, dotle je hrišćanski Rim sistematski i namerno nastupao protiv Jevrejstva, pošto je crkva gledala u sinagogama opasnog takmaca. Car Teodorije II. uskratio je Jevrejima sva prava građanskog društva, a taj se »vogelfrei« položaj Jevrejstva još pogoršao za vladanje naslednika mu¹⁾. Taj nečovečni postupak onemogućio je Jevrejstvu da poprimi jezik svoje okoline, kao što se to već više puta dešavalo. A uporedo s tim žalosnim događajima radili su neumorno mudraci tradicije. Eksegeza rabina bio je odgovor na zakone careva. Iz Rima uticala je na Jevrejstvo volja za poništavanje, ali iz babilonskih škola dolazio je tome nasuprot oduševljenje za Toru. I rabinizmu je uspelo, da postigne svoj cilj: da paralizuje dejstvo ubojnog oružja i zakonskih okrutnosti. Jevrejski je narod ostao na životu, a Providenje bilo je tako milostivo prema nedužno progonjenom Izraelu te mu je omogućilo, da se osveti na plemenit način svojim krvnicima. Kao uzdarje za okrutne zakone Rima, dalo je Jevrejstvo svojim neprijateljima reči Tore: »Victi victoribus leges dederunt.«

* * *

Poznata je legenda, po kojoj se uzdigla hršćanska religija do stepena državne religije u rimskom carstvu. Car Konstantin Veliki imao je viziju, te mu se ukazao na nebu simbol krsta sa glasovitim proročanstvom: »In hoc signo vinces«, u tom ćeš znaku pobediti. Od toga vremena krst i mač sklopili su savez radi međusobne potpore i uzajamne pomoći do konačne pobeđe. Ovaj je savez išao zatim, da otežava položaj Jevrejstva, da političkim i moralnim tlačenjem po mogućnosti oslabi jevrejsku religiju i njene institucije. Hrišćanski crkveni oci, koji su od vremena Konstantina Velikog uživali potpunu slobodu delanja, uperili bi prve svoje napadaje protiv sinagoge²⁾. Sinagoga je naima bila od velikog upliva ne samo na Jevrejstvo, već i na poganske i hrišćanske Rimljane. U sinagogama tumačili su jevrejski učenjaci Toru te bi osim Jevreja došlo i mnogo stranaca da slušaju; tako je sinagoga postala središtem jevrejske propagande). Historijska je činjenica, da je Jevrejstvo izvršivalo uspešnu misiju za vreme prvih hrišćanskih stoleća ne samo u heleniskim već i u latinskim krugovima⁴⁾. Ta je propaganda bile olakšana

1) Dubnow, Weltgeschichte des jüdischen Volkes III. 234 ff.

2) Lucas, Zur Geschichte der Juden im vierten Jahrhundert, Berlin 1910. str. 58 i 104.

3) U talmudu veoma često nailazimo na verske diskusije između jevrejskih naučenjaka i Rimljana, vid. bab. Sanhedrin 90 b. שאלו רימיים את רבי יהושע בן חנניה gde »Rimljani« traže od r. Josua ben Hananje dokaze za vaskrsnuće.

4) Bergmann, Jüdische Apologetik im neutestamentlichen Zeitalter, Berlin 1908. str. 94.

time, što crkveni muževi, pozvani da šire hrišćanstvo, ne samo što nisu poznavali hebrejski jezik, nego im je šta više manjkao i pouzdan prevod hebrejskog Svetog Pisma na latinskom jeziku, tako, da su gotovo nenaoružani stupili u boj prema ogromnoj duševnoj snazi rabina. Bilo je doduše latinskih prevoda Biblije već u prvim hrišćanskim stolicima, među kojima se istakav prevod po imenu »Itala«. Ali sa ovim prevodima nije bilo moguće polučiti postavljeni cilj, naime efikasno širenje hrišćanstva. Ovi prevodi nisu bili verna ogledala Biblije, jer nisu bili prevedeni sa originalnog teksta, a u mnogočemu bilo je nedostataka. Prevadači prevodili bi samovlasno, prema svojim intencijama i zato su ti prevodi primljeni opštim nepoverenjem. Mirne duše možemo tvrditi, da su ti latinski prevodi dali savremenima jedan novi »stari zavjet«. Oni bi uvrštavali u prevod Biblije hrišćanstvu odgovarajuće tumačenje, tako, da je ovo krivotvorenje još više potpomagalo jevrejsku kropagandu, a oslabilo dejstvo hrišćanskih učitelja. Za dokaz toga, kakvo je burno negodovanje izazvalo to hotimično krivotvorenje Biblije čak i u krugovima samoga hrišćanstva, ukazujemo na kritiku jedne od najznatnijih ličnosti crkve, a to je Hieronym; isti kaže o tim starim prevodima: »Kod Latina ima toliko primeraka Biblije, koliko kodeksa, svaki dodaje tekstu nešta po svom mišljenju ili oduzima, onako kako mu se sviđa«¹⁾.

Sa ovim, hotimično krivotvorenim biblijskim prevodima stupili bi prvi zastupnici hrišćanstva u polemiku sa Jevrejima. Jevreji poznavali su Bibliju napamet te bi stalno prebacivali svojim protivnicima njihovo neznanje i hotimično krivotvorenje Biblije. A provi ove optužbe bili su hrišćani nemoćni, jer nisu mogli da nabave protiv prevod. Međutim sve te prepreke odstranio je jedan revnosta crkveni otac, koji si je stavio za životni zadatak, da pokaže »hebrean veritatem«, dakle da odbaci dosadanje prevode i daje hrišćanstvu jedan novi prevod sa originalnog teksta, da bi time »oduzeo Jevrejima njihovo oružje, da ne mogu više napadati hrišćanstvo radi hotimičnog krivotvorenja Biblije«²⁾.

A taj je crkveni otac bio Hieronym³⁾, koji je rođen oko sredine IV. veka u Stridonu, u jugoslavenskom Među-

1) Hieronymus, Praef. in Josue, vidi D. Oppenheim, Kritische Bemerkungen der Rabbinen über die Vulgata, Kobak, Jeschurun, II. 60, i 100 f. Ova osudna kritika Hieronyma zanimala je sa gledišta halahe rabine još skoro 1000 god. kasnije. Jeruham b. Mešulam (oko 1334) piše u svom delu תולדות אדם יחיה 17 § 5: (vidi or. rukopis) ינסתפקו אם בגלל ספרים פסולים הם כ"ד ספרי תורה הכתובים בנופן שלהם כלומר בלשון רומי חנקרא לטיין או דוקא ספרי תורה חדשה שלהם. ונ"ל דה"ה ספרי הכ"ד. כי בודאי כי שהעתיקים להם שנה בלשונו כדי לפרקם ולחוק אמונתם. Dakle sporazumno sa Hieronymom stavljaju i rabini na indeks Vulgatu radi njenog tendencioznog prevoda. Jeruham tu nabraja ta tendenciozna mesta.

2) Hieronymus: Proef. in Jes.

3) Najnoviji mu biograf: G. Grützmacher, Hieronymus. Leipzig 3 svezka 1901—1908.

murju¹⁾. Hieronym otpočeo je sa prevodom Vulgate oko god. 382. na nagovaranje pape Damasus²⁾). S ovim prevodom hteo je crkveni otac pružiti delo, koje bi isti utisak pravilo na čitaoca kao originalni tekst. Da bi postigao tu svoju svrhu, on se nije držao ropski slova teksta, ili kako sam kaže: »non verbum e verbo, sed sensum exprimere de sensu«. Rukovođen tim principom menjao bi rečenice, a da time ipak nije preinačio smisao teksta. Oduzima ili dodaje, što više ostavlja van pažnje nejasne ili besmislene reči³⁾. Dakle Hieronym u Vulgati popravljao stil Biblije. Međutim tamo, gde sledi Septuagintu, grčki prevod Biblije (n. pr. kod psalma) preinačuje on izvorni tekst tako, da se više ne može ni prepoznati, te stavlja strane misli na mesto originalnih⁴⁾. Hieronym nije hteo samo da daje crkvi relativno tačan latinski tekst, da bi time paralizovao jevrejsku propagandu, već mu je svrha bila i ta, da odstrani nepoverenje hrišćana prema Bibliji, kako su ju upotrebljavali Jevreji⁵⁾. I ma da je svo njegovo nastojanje bilo upereno na to, da istakne mesijanska nagoveštavanja, koja se nalaze u tekstu starog zavjeta u hrišćanskom smislu⁶⁾, ipak je najveći deo hrišćanstva odbio Hieronyma s njegovom Vulgatom. Čim je svršena Vulgata, odmah su se redali žestoki napadaji protiv nje. Optužili su ga, da je neveran, jer je osporavao ispravnost posvećenog teksta Septuaginte. Sam Sv. Augustin je ustao protiv toga atentata. Ali Hieronym ostao je miran kraj svih ovih žestokih napadaja i pokušava, da u svojim dopisima uveri napadače o ispravnosti njegovog postupka⁷⁾.

1) J. Dankó: Divum Hieronymum oppido Stridonis in regione interamna: Muraköz Hungariae anno 381 natum esse propugnat. 1874.

2) Kaulen: Sprachliches Handbuch z. biblischen Vulgata. Freiburg 1904, 2. str.

3) W. Novack, Die Bedeutung des Hieronymus für die alttestam. Textkritik. Göttingen 1875, str. 6.

4) Hieronym više puta sledi septuagintu. Vidi Kaulen, 306. ff.

5) Justinus dialogus cum Trifone 68, 71, 84, 120. I Arapi predbacuju Jevrejima krivotvorenje Biblije na mestima, gde se nagoveštava dolazak Mohameda. (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft XXXII. 344. XLII. 593.) U Koranu 2. sura 39, 70. Jevreji su podneli optužbu protiv »naroda«, koji ru krivotvorili pisanu nauku. Numeri Raba c. 14, 10 prema kraju. Simon ben Eleazar optužuje i Samaritane radi krivotvorenja. Sifre § 56 k Deut. 11, 30.

6) Hieronym nije priznao svetost Septuaginte jer, su prema njemu 70 prevadača s obzirom na kralja Ptolomeja isпустиhri stološka mesta iz grčkog prevoda Biblije. Bez sumnje Hieronymus je znao za mišljenje Talmuda (bab. Talmud Megila 9 b.), po kojemu su 70 prevadača s obzirom na Ptolomeja Lagi-a modificirali tekst. Pri nabrananju zabranjenih životinja (Lev. 11, 6) prevadaju reč אַרְנַבָּתַי, koja znači zec (lagos) צְעִירָה הַרְנָנִיּוֹם (kratkonog: dasipus) שֵׂאִשְׁתּוֹ שֶׁל תַּלְמִי אַרְנַבָּתַ שְׂמָה שְׁלֵא יֵאֵמַר שֶׁחָקוּ בִּי הַחֲרָה בְּתוֹרָה »jer ime supruge Ptolomeja bilo je u Tori Lagos, da ne bi dakle rekao kralj, da su se Jevreji meni podsmejavali i metnuli ime moje žene u Toru«. Hieronym odatle zaključuje, da su 70 prevadača iz obzira prema Ptolomeju odstranili i mesijanska mesta. Naravno, da je to samo njegovo lično stanovište, i historijski neopravdano.

7) Kasnije ćemo videti, da su Hieronyma napadali radi njegovih učitelja.

Videći pred sobom Vulgatu, samo po sebi nameće nam se pitanje, dali je Hieronym raspolagao s takvim temeljitim hebrejskim znanjem, te je bio u stanju stvoriti to monumentalno delo? Na to nam pitanje odgovara Novak¹⁾: »Hieronymu manjka temeljitost u hebrejskoj gramatici«, a taj utisak dobija svaki, ko pročita samo i jednu stranu Vulgate. Moramo dakle tražiti drugi medium, kako bi mogli razjasniti postanak Vulgate. Hieronym ima da zahvali prevod Vulgate svojim jevrejskim učiteljima; ovi su mu ga uveli u osnovne elemente hebrejskog jezika, oni su mu razjasnili pojedina nejasna mesta, po njihovom je tumačenju prevadao tekst, u opšte, on je stvorio latinsku Bibliju uz vodstvo Jevreja. Pažljivo posmatranje Vulgate vodi do toga neočekivanog rezultata, da je u Vulgati našao izražaja eksegetični nazor, koji je vladao kod jevrejskih učenjaka u Palestini koncem IV. veka²⁾. Tu činjenicu priznaje delomično i sam Hieronym. Samo uz velike novčane žrtve mogao je doći do svojih jevrejskih učitelja »čiju bi potporu često zatražio«³⁾. Tako spominje među svojim učiteljima jednog »Baranina«⁴⁾, koga naziva i »Liddaeus quidam praeceptor«⁵⁾, nadalje nekog »Baraciba«⁶⁾, ali na drugom mestu kaže samo »Hebraeus meus«. Naravno, da Jevreji nisu rado gledali svoje učenjake u društvu hrišćanskog sveštenika⁷⁾, osobito, kada su saznali za njegove namere, a i hrišćani gledali bi krivim okom, da njihov teolog uči od Jevreja hebrejsku nauku⁸⁾. Ali Hieronym je ipak postigao svoj cilj. On je pomoću Jevreja preveo Bibliju sa hebrejskog originala, koji je fakat značajan za Jevrejstvo u dvostrukom pogledu; prvo, kako smo već u početku našeg članka označili, Jevrejstvo je i tom prilikom, kao već toliko puta pokazalo, da je njegova snaga i nadmoćnost na kulturnom području nesavladiva uprkos tolikih tlačenja i progona; a drugo je u tom prevodu naslagana riznica jevrejske tradicije, tradicija onih »farizeja«, koje neprestano vredaju počevši od evanđelja sve do današnjeg dana, ali pred čijim se duhom neposredno ipak klanja silni hrišćansko-katolički svet. Više njih pokušali su, da na znanstvenoj bazi istražuju, koji su bili ti učitelji Hieronymovi. Rahmer⁹⁾

1) Novack, Die Bedeutung d. H. 6. str.

2) Bacher, Rabbanan. Die Gelehrten der Tradition. Bpest 1914. 3. str. 1. prim.

3) Proef. in libr. Job.

4) Contra Rufin lib. I.

5) Praef. in Job. Comm. in Maleahi 2, 13. Pa Krausz-u je Liddaeus jedan drugi učitelj. Magyar Zsidó Szemle VII, 527.

6) Comm. in Koh. Baraciba mu saopštava jednu anonimnu agadu, v. Krausz, The Jewish Quarterly Review 1894, 266 ff. Lucas, cit. delo str. 63 (prim).

7) Hagiga 13a. Gratz, Gesch. d. Juden IV. sv. 365. Zato je poučavao učitelj Hieronyma u večer.

8) Hieronym se poziva u svojoj obrani na prethodnike, koji su također opštili sa Jevrejima. Lucas, cit. delo 14. str. prim.

9) Rahmer, Die hebraeischen Traditionen in den Werken des Hieronymus. Breslau 1861, str. 8, 4. prim.

misli, da je »Baranina« bio Bar-Hanina, koji je živio u Lyddi. A »Baraciba« bio bi identičan sa učiteljem Aquil, prevađačem Biblije¹). Dakle sami znameniti eksegete. I Hieronym spominje (Praef. II. in Paralip.) da je on sa »eruditissimis Hebraeorum«, dakle sa najodličnijim Jevrejima proputovao kroz celu Palestinu. Ali ako uzmemo u obzir tadašnje društvene prilike, moramo posumnjati, da bi ekspanirane, vodeće i merodavne rabinske ličnosti, makar i za novac, činile takve usluge jednom crkvenom ocu, koji je inače bio neprijatelj i bezobzirno oštri kritičar sinagoge. Ovi učitelji bili su po svoj prilici učenici mudraca, siromašni mladići talmudisti, ili kako bi danas rekli „boherim“, koji su za novac njima tako potreban saopštili nauku svojih učitelja hrišćanskom svešteniku. Graetz je bio prvi, koji je upoznao važnost Vulgate sa gledišta jevrejske eksegeze²). Od onda slabo su se zanimali za to pitanje. Rahmer je obradio nekoliko komentara knjigama Svetog Pisma), osim toga izašla je jedna disertacija o „pseudohieronymskim komentarima“⁴). A kad tamo, ne samo komentari mogu da služe kao izvrstan izvor rabinske eksegeze t. j. literature midraša, već i misli, koje su izražene sa jedva 1—2 reči raštrkanih po mnogobrojnim mestima Vulgate, pružaju nam sliku o načinu tumačenja, koji su upotrebljavali ti majstori agade. Zato je pisac tih redaka primio na sebe zadaću, da pregleda celu Vulgatu, kako bi rešio nagradnu tezu, koju je postavio veliki majstor agade, pok. Vilim Bacher god. 1912. na budimpeštanskom zem. rabinskom seminaru, a koja glasi: „Tragovi tanaitskog i amaritskog tumačenja Svetog Pisma i Targuma u Vulgati“. Rezultat toga istraživanja sadržan je u knjizi, koja je u velikim potezima rešila to pitanje⁵).

Pri ocenjivanju Vulgate moramo primetiti još sledeće: Hieronymu služila su kao pomagala ne samo razlaganja u Midrašu, već su i mnoga tumačenja iz Targuma prešla u latinski prevod. Na mnogim mestima Hieronymov prevod ne preuzima potpuno jednoglasno tumačenje Midraša, ali i na tim mestima opažamo, da se radi o tumačenju jevrejskog porekla. Za bolje razumevanje uzroka, radi kojeg Hieronym nije tačno sledio Midraš, moramo si predočiti, da u četvrtom stoleću Midraš još nije bio konačno redigovan, a verovatno je i to, da su među narodom bile raširene mnoge agade, različite od onih, koje je ev. prihvatila eksegeza. Zaista možemo ustanoviti iz dodatka već spomenutog dela od Ginzberga, da je Hieronym mnogo crpio iz agade, koje su se sačuvale među jevrejskim narodom; to isto možemo ustano-

1) Grützmacher III. str. 188. prim 1. Po Rappaportu bio je Berahja učitelj Hieronyma. Cit. Bacher, Agada d. p. Amor III. 352.

2) MGWJ 1854. i 1855. god.

3) MGWJ 1866, 1867 god. Ben Chananja 1864. god. i u Graetz, Jubelschrift obrađuje komentare Hoseje i Samuela.

4) L. Ginzberg, Die Haggada b. d. Kirchenväter, Amsterdam 1899.

5) Dr. M. Niedermann, A Vulgata viszonya az agádához és targumokhoz, Budapest 1915.

viti i kod onih mesta Vulgate, gde su njena tumačenja osamljena i različita o Midraša, ali podudaraju se sa biblijskim komentarom R. Salomon Jichaki-a („Raši“), koji je živio u XII. stoleću, a čiji se komentar osniva većim delom na narodnoj predaji.

Pri koncu spominjem još, da Hieronym ne samo što si je poslavo večni spomenik sa Vulgatom, već i umetnost ovekovečuje, — i ako indirektno — njegovo ime. U rimskoj kapeli Sant Pietro in vincoli stoji kao spomenik nad grobom pape Julija II. ogromni kip Mojsijev, čija je glava ukrašena sa dva roga. Odakle ti rogovi? Na to pitanje odgovara Vulgata: kada je Mojsije sišao sa gore Sinaj i nosio u rukama kamene ploče 10 zapovedi, *וישם לו ידע כי קרן עור פניו* »Mojsije nije znao, da mu sjaji koža na licu«. Hieronym prevada to mesto: „Et ignorabat, quod cornuta esset facies sua“. Taj se prevod osniva na pogrešnom shvatanju predaje, koja doduše spaja reč קרן (kora) sa rečju קרן (keren), ali sa posve drugim značenjem, nego što to čini Hieronym. Po Ex. r. 47 i Tanhuma (ed. Buber 47) znači taj izraz קרני ההור. To odgovara „gloriji“, kao što i Targum prevada tu reč jednostavno sa rečju קרן. Dapače i II. Korint. 3,7 prevada קרן sa „glorijom“. Michel Angelo upoznao se sa ličnošću Mojsijevom proučavanjem Vulgate, te je tako inspirisan tim krivim tumačenjem stvorio svoje remek delo.

Talmudske izreke.

Neka čovek jede i pije ispod svog imetka, neka se odeva prema svom imetku, a neka poštuje svoju ženu iznad svog imetka.

Najdostojnija je ona žena, koja radi po volji svoga muža.

*

Kad sudiš o svom bližnjem, imaj prizrenja i izvīne.

*

Kojom merom meriš ti, tom će se i tebi odmeriti.

*

Nezahvalnost je gora od krađe.

*

Čast bližnjega neka ti je skuplja od tvoje rođene.

*

Ponos je maska za sopstvene nedostatke.

*

Javno sramoćenje bližnjega je kao prolivanje krvi.